Bucovina, între *idilizare* şi *demonizare*. Cum e cu putinţă identitatea?

Mircea A. DIACONU
Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava
mircea_a_diaconu@hotmail.com

Abstract: Is there a Bukovinian specificity? Is it possible to define or identify some diachronical essentials of a certain region and what are the risks of doing so? The present investigation, which is in fact an attempt to reconstitute archaeologically a hypothetically unitary perspective, reveals primarily the methodological difficulties such an approach presupposes. In spite of all these, literary and cultural facts belonging to a less explored continent – however fascinating, as we shall see – reveal the contradictory nature of conceivable answers to the questions above. Therefore, any legitimate question concerning this specificity is not interested finally in its accurate delimitation, but in the way in which it has been elaborated, in its consequences, reception and history. How can one image host histories that are so different? The present study is less a demonstration and more a presentation of edifying facts.
Keywords: *Bukovina, Czernowitz, identity, multiculturality, antisemitism.*

Abordarea unei teme precum existenţa şi natura identităţii bucovinene presupune câteva precizări contextuale. Prima se referă la posibilele surse pe care le poate oferi pentru o astfel de discuţie despre literatură. Este legitimă această sursă? Este ea şi eficientă? Dincolo, însă, de aceste chestiuni, avem în acest moment o inventariere a textelor semnificative din acest punct de vedere? Nu ne propunem aici să facem o expunere, fie ea şi simplă înregistrare diacronică, o *istorie*, oricât de condensată, a literaturii din Bucovina, chiar dacă lucrul acesta lipseşte aproape cu desăvârşire. Dar o astfel de istorie ar trebui 1. să-i includă ca într-o reţea şi pe Gregor von Rezzori, Aharon Appelfeld, Paul Celan, Alfred Margul Sperber sau Norman Manea şi pe atâţia alţi scriitori de altă etnie decât română, într-un fel care să clarifice co-existenţa lor în acelaşi spaţiu cultural – bazat, în fine, pe dialog sau pe izolare, pe diferenţe sau pe similarităţi etc.; 2. să identifice traseele diferite de după 1944 ale scriitorilor plecaţi din Bucovina ori rămaşi/apăruţi în nordul/sudul ei, cu evoluţii distincte (în acest sens, deşi o discuţie despre rădăcinile bucovinene ale unor scriitori poate părea irelevantă, n-ar trebui uitaţi Matei Vişniec, Nichita Danilov, Luca Piţu – există riscul să fie uitaţi, căci problema identităţii a devenit periferică) şi efectul produs asupra lumii/vieţii literare/accesului la memorie de evenimentele politice din 1989; 3. să includă pe terenul literaturii şi (dacă nu cumva în primul rând) jurnalele, scrierile memorialistice, corespondenţa, mărturisirile, aşa-zisa *literatura de frontieră*, din care să nu lipsească Aniţa Nandriş-Cudla ori Vasile Motrescu, cărţile de evocări etc. (un simplu

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

inventar al lor lipseşte, de asemenea); 4. să disocieze între operele care, scrise de bucovineni, ori de scriitori cu rădăcinile în Bucovina, au ca obiect într-un fel sau altul spaţiul bucovinean şi acelea care abordează o problematică insensibilă la local, netributară lui în nici un fel.

A doua e o chestiune de metodă şi, dacă acceptaţi, de biografie. După o bună perioadă dedicată literaturii bucovinene interbelice, de mult încheiată (şi finalizată cu câteva cărţi şi câteva ediţii – azi îmi dau seama că am ratat câteva lucruri importante), mi-am spus: cum aş putea sluji sau onora, în Bucovina fiind, Centenarul Marii Uniri? Pur şi simplu citind cu o oarecare periodicitate cărţi scrise de bucovineni sau despre Bucovina, fără alt scop decât „locuirea" nu numai fizică (ingenuă şi indolentă) în acest spaţiu. Faptul a căpătat în timp semnificaţia deschiderii unui şantier pe care l-aş asemăna cu unul arheologic: descoperi piese disparate, fragmente din piese izolate, dintr-un întreg (o realitate istorică pe care eşti tentat să o fixezi într-un dat tipologic) despre care nu ştii cum arăta. Şantier arheologic? Mai degrabă altceva. Căci ici descoperi o falangă, dincolo un oscior care poate fi o vertebră, în fine, frânturi dintr-un organism (repet: în mişcare) pe care încerci să-l reconstitui. Cu ce scop? Cu scopul de a avea acces la o realitate definitiv dispărută, de a pătrunde şi recupera existenţa altor oameni, de a găsi o oglindă prezentului şi propriei identităţi precare. Fireşte că orice tentativă de felul acesta e cumva sortită eşecului. Şi cred că este sortită eşecului din mai multe motive, unele pur obiective. Cum poţi vedea simultan din perspective multiple, etnice şi deopotrivă individuale, subiective şi tocmai de aceea legitime? Cum poţi, de asemenea, depăşi istoricitatea, metamorfozele, pentru a aproxima o imagine ipotetică cu caracter tipologic, despre care ştii că e construct mintal? Nu cumva rişti să construieşti un artificiu şi inventezi ceva ce nu a existat niciodată? Şi fireşte că aşa vor sta lucrurile.

Aşa încât, ceea ce ofer aici sunt câteva fragmente, fapte – o selecţie care îşi propune să nu manipuleze – dintr-un întreg care nu e o ficţiune, dar nici nu are pretenţia adevărului. Îmi imaginez că şantierul acesta arheologic ar da la iveală un *labirint Bucovina*, asemenea cărţii de nisip a lui Borges, realizabil azi cu mijloace electronic: datele şi perioadele esenţiale, cu etaje succesive, suprapuse, până la coborârea, prin link-uri multiple, tot mai divizate, la detaliile cele mai particulare, la care ar lucra iniţial câteva echipe bine dirijate, apoi inşi izolaţi, prinşi de trecutul unei lumi dispărute ca într-o pânză de păianjen. Asemenea Sagradei Familia.

Mutând discuţia pe un alt teren, voi face câteva consideraţii preliminare asupra perioadei interbelice, necesare poate pentru o primă incursiune în problematica identităţii Bucovinei. În fond, este momentul în care Bucovina aparţine României: până în 1775, nu exista – era Ţara de Sus a Moldovei; între 1775 şi 1918, capătă identitatea proprie, care ne interesează; suportă modificări, nu ştiu dacă radicale, în perioada românească (1918-1944); ulterior, până în 1990, din cauza atât a fracturării ei administrative, cât şi a dictaturii comuniste (specificului ideologico-political fiecăreia dintre cele două regiuni), Bucovina îşi pierde treptat nu doar mărcile ei distinctive: devine memorie interzisă. Ce se întâmplă după 1990 e deja terenul altor metamorfoze şi fapte, căci, evident, e vorba despre o nouă etapă distinctă. Una a recuperărilor?

Or, revenind, pe mine mă interesează perioada românească şi pentru a vedea ce se întâmplă aici cu ceea ce se poate numi identitate bucovineană – şi cred că putem lansa ipoteza că interbelicul românesc (poate şi pe fondul celui european) este expresia unui eşec. Minunea Marii Uniri (să înţelegem cuvântul minune metaforic?!) e urmată de reacţiile în lanţ care vor genera al Doilea Război Mondial. Şi fac aici câteva precizări de detaliu, care relevă un

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

context. La noi, în 1921, Blaga scria „Revolta fondului nostru nelatin"; e irelevant că nu-şi reia textul în vreun volum, că ideologia implicată aici e relativizată până la dispariţie. Preocuparea lui pentru mituri etc. relevă ceea ce în interbelicul european s-a numit eşecul raţiunii, al Europe construite de iluminişti, al „Occidentului". Ideile celor numiţi la începutul anilor '30 *tânăra generaţie*, mişcarea legionară de mai târziu duc la extrem, în fond, această viziune anti-europeană şi anti-modernă, care încearcă se salveze lumea de ameninţările raţiunii, ale democraţiei, printr-o întoarcere la realităţi aşa-zis originare, neafectate de civilizaţie. Aşa încât, oricât de pozitiv e prezentat, interbelicul e un câmp de tensiuni, polemici, conflicte care relevă viziuni diferite de înţelegere a culturii şi identităţii româneşti, implicit a „omului românesc". Sunt, pe de o parte, cei declaraţi, la „Convorbiri Literare", discipoli ai lui Maiorescu (dar sunt ei cu adevărat discipolii lui Maiorescu?), de la Motru, Negulescu, Petrovici la Mehedinţi şi I.E. Torouţiu, care gândesc chiar o „patrie psihologică", sunt continuatorii ideologiei sămănătoriste şi naţionaliste a lui Iorga şi direcţia ortodoxismului lui Crainic de la „Gândirea", este Blaga cu patria lui mitică şi transcendentă, nu în ultimul rând, Mircea Vulcănescu şi „noua generaţie" cu patria lor spirituală pe care vor s-o construiască. Ceilalţi au identificat ceva ce credeau că există; ei vor să edifice, chiar împotriva datelor native ale românilor. Şi poate că, oricât de forţată, generalizarea încă nu e suficient de cuprinzătoare. În fond, toate aceste direcţii militează pentru un tip de cultură care se axează pe etnic, pe o identitate construită etnic, în balanţă neintrând individul. Individul? El poate cel mult să se jertfească pentru neam. Filosofii, aşadar, ale colectivităţilor, în căutare de diferenţe specifice, bazate pe excluderi. Cu toate acestea, în fond, se luptă Lovinescu – acum, la o sută de ani de la moartea lui şi în condiţii de recrudescenţă a naţionalismului, lucrul trebuie repetat cu tărie! –, care caută nu o cultură (cu potenţial identitar), ci o civilizaţie. Iar civilizaţia lui Lovinescu seamănă mult cu societatea deschisă a lui Karl Popper, căci înseamnă valori individuale, democraţie, separarea puterilor în stat, principii democratice, iniţiativă individuală etc. Iar Lovinescu, pe urmele cu adevărat ale lui Maiorescu, e monarhic şi dinastic, un liberal contra i-liberalilor. Altfel spus, Lovinescu voia ca statul (nu neamul, nu etnia, nu poporul înţeles ca neam şi etnie) să funcţioneze pe principiile impuse de lumea occidentală, deşi, între timp, ele erau în criză şi în Occident. Iar exemplul pe care îl dă el este al Japoniei, care, mai săracă şi mai retardată decât România, a reuşit să altoiască pe fondul tradiţiilor ei atât de conservatoare principiile societăţii europene; de aici, un stat funcţional şi schimbarea radicală a nivelului de trai.

De ce înseamnă interbelicul românesc un eşec (sau şi un eşec)? La sfârşitul lui, România pierde Basarabia, Cadrilaterul şi jumătate din Bucovina, după ce cedase în 1940 nu numai Basarabia şi Bucovina, ci şi Transilvania. Apoi, are contribuţia sa la Holocaust şi îşi creează o imagine nefavorabilă pe termen lung; minoritarii (evreii, ucrainenii din Bucovina, ca şi maghiari din Transilvania) au considerat unirea ca fiind provizorie, iar administraţia românească, inaptă, injustă, abuzivă, nedreaptă etc., a alimentat sentimentul puternic de revanşă. Tineri poeţi din Basarabia, formaţi la Iaşi sau la Bucureşti, regretau că nu se află sub sovietici, unii dintre bucovinenii tineri căutau să se individualizeze faţă de centrul bucureştean etc. etc. Prin urmare, sunt legitime câteva întrebări: A ştiut cu adevărat statul român să gestioneze noua realitate teritorială, deci şi demografică, şi socială, de după 1918? A gestionat cu adevărat problema minorităţilor, a noilor regiuni alipite României, a tinerilor aflaţi în derivă socială şi existenţială? Răspunsul e mai degrabă negativ – şi el implică, evident, nu doar cauze interne, ci şi contexte externe. Dar cauzele interne nu pot fi eludate şi o analiză a lor ar trebui făcută cândva.

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

Aşa încât, afirmaţia unui personaj – un ucrainean din Bucovina interbelică (nu vorbeşte româneşte, e însurat cu o nemţoaică, a cărui fiică se va căsători la sfârşitul anilor '30 cu un român) – care spune „la ce le-a trebuit lor, românilor, ţara asta, dacă nu se pricep şi nici nu le trece prin cap s-o administreze ca lumea? De ce nu se duc dracului să lase pământul *acesta* cui ştie ce să facă cu el?" [Mareş 2010: 388] e relevantă nu numai pentru felul de a înţelege administraţia românească de către minorităţi, ci şi de români. Romanul acesta al lui Radu Mareş, al cărui titlul *Când ne vom întoarce* trimite nu doar la versurile lui Radu Gyr, poet şi ideolog legionar, ci şi la speranţa deşartă a recuperării spiritului bucovinean (acest spirit e adevăratul personaj al romanului), e elocvent deopotrivă pentru rezervele şi neîncrederea românilor care trăiseră sub austrieci faţă de administraţia românească, cât şi pentru abuzurile acestei administraţii. Cert este că, asemenea celor scrise de Gregor von Rezzori, Mircea Streinul sau Oleg Serebrian şi altora, romanul lui Mareş este nu doar cronica unui timp, ci şi o mărturie a spiritului locului; fresca realizată la diferite nivele devine mărturia unei identităţi, fie şi în criză. În fond, prin deznodământul său (uciderea protagonistului bănuit că ar face parte din mişcarea legionară de către un poliţist, literal şi în toate sensurile posibile, venetic; adică nu numai venit din altă parte, ci şi primitiv, rudimentar etc., consecinţa însă a unui sistem), romanul lui Radu Mareş este chiar expresia conflictelor dintre aceste ipostaze, într-un anumit context istoric. Există – se spune – o Bucovină profundă, cu mărci distinctive, culturală (deşi nelivrescă), adică civilizată, şi multiculturală, deopotrivă a inerţiilor confortabile şi a purităţii ideale. În tot cazul, ideea că există în Bucovina o identitate distinctivă e funcţională încă.

Mi s-a întâmplat să cunosc săteni dintr-o localitate de graniţă din Regat care să spună şi acum (cuvintele mi se par relevante): „Ninge la fel, plouă la fel, dar dincolo (în Bucovina, adică) recoltele cresc altfel, oamenii sunt altfel". Şi, dacă nu e vorba de adevăr, e vorba de reprezentare. Nu numai pentru locuitorii ei, dar şi pentru cei din afară, Bucovina avea şi între războaie o imagine care condensa excelenţa. Prin urmare, e legitimă întrebarea: Există o identitate bucovineană? Or, identitatea aceasta ar trebui 1. văzută în istoricitatea ei, ca fenomen mai degrabă tranzitoriu – fapt care presupune o analiză diacronică a întemeierii şi funcţionării ei, şi 2. gândită ca o sumă de diferenţe; faţă de cine? firește că, înainte de toate, faţă de identitatea românească. Nu există, însă, în acest caz riscul unei auto-excluderi? Problema ar trebui plasată în contextul mai larg al discuţiilor referitoare la posibilele note distinctive ale celor mai importante regiuni care s-au unit cu Regatul României în 1918. *Transilvanismul*, *moldovenismul*, *homo bucovinensis* (sau *bucovinism* şi *gotic moldovenesc*) sunt concepte create în diferite momente ale istoriei cu scopul de a trasa mărcile distinctive prin care un spirit al locului ar fi în contradicţie cu ceea ce însemna românismul. Nu insistăm aici asupra istoriei acestor concepte. Întrucât ne priveşte, însă, aici în mod special, *homo bucovinensis* e un concept pe care românii din Bucovina, chiar şi acum, după 1989, îl folosesc într-o manieră confuză, indecisă, în funcţie, ca să zic aşa, de interese: pe de o parte, e perceput ca o ameninţare, ca intenţia unei restaurări a Bucovinei austriece (Bucovina e altceva decât România; şi este *şi* altceva decât România); pe de altă parte, e folosit ca marcă distinctivă cu sens apreciativ: cineva e considerat *homo bucovinensis*, posesor adică al unor calităţi care îl diferenţiază de restul românilor.

În fine, dacă există o identitate bucovineană (ca fapt, sau ca reprezentare şi auto-reprezentare), atunci firește că ar trebui să identificăm mărcile ei definitorii. Nu ne propunem asta aici, ci mai degrabă să identificăm rădăcinile unui astfel de proces. Astfel, mă îndoiesc că sunt date (sau suficiente date) în *Descriptio Moldaviae*a lui Cantemir ori în raportul baronului von Spleny care să legitimeze o discuţie despre existenţa unui specific

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

relevant al Ţării de Sus faţă de restul Moldovei înainte de 1775. Şi atunci, pentru o ipotetică identitate, aceste rădăcini trebuie căutate tocmai în anii de administraţie austriacă.

În ce mă priveşte, cred că există un text (literar) care ne ajută mult în acest sens. Este vorba despre „cronica" *Jurământul Ţării la 1777*, scrisă de Ion Grămadă, publicată în volumul *Din Bucovina de altădată*. Mai întâi, însă, câteva cuvinte despre Ion Grămadă, pe care le consider cu atât mai necesare acum, în 2018. Născut în 1886, Ion Grămadă a făcut parte din generaţia care, înainte de 1918, avea îndreptată privirea spre România, militând pentru intrarea ei în război de partea Antantei, pentru eliberarea Bucovinei de sub administraţia austriacă. A plecat pe front, iar moartea lui pe front, la Cireşoaia, în 1917, n-a fost una simbolică. Erou naţional, aşadar; prezent în *Enciclopedia Cugetarea*, prezent şi în DGLR, lipseşte, iată, dintr-un dicţionar intitulat chiar *Cum mor scriitorii români* (2017), realizat, de altfel, de un profesionist, Aurel Sasu. De altfel, Mircea Streinul (1910-1945), alt scriitor bucovinean, mort la 35 de ani, e ilustrat aici printr-o fotografie (preluată din spaţiul electronic) reprezentând un bărbat de peste 70 de ani (cred că este fotografia lui Traian Brăileanu din anii de închisoare politică). Nu invoc aceste fapte de dragul de a sancţiona, ci pentru a semnala asupra nedreptăţilor care continuă să afecteze Bucovina, în fond, spaţiul cel mai ignorat şi nedreptăţit dintre cele unite cu România în 1918. Opera lui Ion Grămadă, câteva scrieri cel puţin, printre care şi *Jurământul Ţării la 1777* (scrisă în 1916[1]), de o rară demnitate a expresiei, mi se pare pe nedrept uitată pur şi simplu. Ar trebui măcar plasată într-un context. Să revenim, însă: de ce ar trebui căutate rădăcinile identităţii bucovinene în această scriere a lui Ion Grămadă, inspirată de Raportul (invocat în text) al sublocotenentului Iohann Dorfmeister?! Identific aici un fel de esenţă a bucovinismului *in nuce*. Până la a-l dezvălui, alte câteva date poate semnificative. Serbarea (festivitatea) de depunere a jurământului de supunere are loc la Cernăuţi pe 12 octombrie 1777; participă la ea 800 de invitaţi şi aproape 1700 de ostaşi[2]. În fond, era nevoie de multă precauţie (dar, cum se va dovedi, precauţie inutilă). La Cernăuţi, însă, lumea petrece, austriecii aruncă cu bani (la propriu), poporul se distrează şi are parte de circ. Citim:

> „Vestea despre omagiu a fost răspândită în toată ţara şi, de aceea, a venit o mulţime mare de oameni la Cernăuţi. Pentru îndestularea acestor suflete, s-au aruncat, de pe balconul arcului de triumf, bani noi galiţieni de câte 15 creiţari, în sumă totală de 760 de coroane, iar ca să nu se işte scandaluri, fură depărtaţi jidovii cei lacomi (lor li se vor împărţi bani mai târziu, într-un loc special, „o colibă de crengi, făcută special pentru dânşii" [Grămadă 2002: 209, n.n.].
>
> „După aruncarea banilor, începu să cânte muzica şi să se împartă poporului vin şi mâncare. Pe dâmbul pe care se afla magazinul, se înălţau patru schele, cu câte patru stâlpi ascuţiţi, împodobiţi cu cordele, iar deasupra, pe schele, erau cele două antale mari, de câte 150 de vedre de vin moldovenesc, cărora li s-a dat cep. Curgea vinul ca dintr-un izvor, iar lumea îl lua cu cofele, cu cănile, cu ulcelele şi cu pumnii.
>
> Tot în vremea asta, se împărţi, de starostele măcelarilor, Valentin Marşal, şi de calfele sale, pe celelalte două schele, 40 de oi fripte, gâşte, raţe, gobăi şi 1500 franzele, pe care le aruncau doi aruncători «fără să se întâmple vreo primejdie», după cum povesteşte raportul.

[1] Reiese din următoarea precizare: „Astfel s-au veselit bucovinenii şi străinii, acum o sută patruzeci şi nouă de ani (…)" [Grămadă 2002: 209].

[2] „A doua zi, în 13 octombrie, primi şi oastea – 1697 de oameni, la număr – carne, pâine şi vin. Soldaţii n-au putut să se veselească în ziua trecută, căci *au stat sub arme* (s.n.)" [Grămadă 2002: 209].

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

> Nu departe de cele patru schele, se aflau trei copaci de câte 5 până la 7 stânjeni înălţime, cojiţi de scoarţă şi unşi cu ulei. În vârful lor, fluturau panglici de mătase, năframe în ale căror colţuri erau legaţi bani, brâie moldoveneşti etc. Cu toate că unele încercări n-au reuşit, totuşi, cei mai sprinteni dintre ţărani şi munteni au izbutit să ia jos toate lucrurile de acolo. Era mare râsul şi hazul mulţimii de cei care cădeau.
>
> Muzica cânta, poporul mânca şi bea, juca sau se căţăra pe copaci, în vreme ce străinii, boierii din ţară şi clericii băteau din palme şi încurajau pe «mujici» ca să-şi arate iscusinţa" [Grămadă 2002: 206-207].

Iar mai târziu, „se aprinsese un foc de artificii pentru desfătarea mulţimii bete de bucurie, de cântece şi de vin" [Grămadă 2002: 209], iar

> „boierii moldoveni, despărţiţi de subţiraticii străini, jucau jocuri de-ale lor în sala cea mare (din locuinţa guvernatorului, n.n.), unde puteau să-şi facă cheful după obiceiul ţării, sărind şi chiuind în voie" [Grămadă 2002: 209].

De fapt, de ce să nu petreacă poporul? De ce să nu petreacă boierii?! Doar

> „Băştinaşii începură să mai răsufle oleacă şi să se simtă mai siguri, căci legile şi dreptăţile nu mai atârnau de vârful sabiei ca pe vremea stăpânirii Turcului" [Grămadă 2002: 195].

Astfel,

> „moldovenii se împăcară îndată cu stăpânirea cea nouă, deşi nu puteau pricepe cum de au venit sub cârma împărăţiei austriece, căci nici învălmăşeală de oşti n-au văzut, nici sânge să curgă ori măcar pârjol să se plimbe, ca alte dăţi, pustiitor prin ţară" [Grămadă 2002: 195-196].

Destul însă cu petrecerea; pe 1 octombrie, acelaşi an, la Iaşi este asasinat Grigore Ghica Vodă, domnitorul Moldovei, care reclamase răpirea nordului ţării. De fapt, ţinând cont de diferenţa dintre cele două calendare funcţionale (iulian şi gregorian), în vreme ce la Cernăuţi zaiafetul e în toi, la Iaşi, e asasinat prinţul Moldovei. Oricum, Ion Grămadă numeşte această serbare un „uriaş praznic la mormântul ţării" [Grămadă 2002: 209]; la Putna, în noapte de 12 octombrie 1777, chipul Marelui Ştefan Vodă s-ar fi schimbat la faţă de întristare, iar „[…] la miezul nopţii, citează el din Eminescu, Buga, clopotul cel mare a început să sune de la sine, întâi încet, apoi tot mai tare şi mai tare" [Grămadă 2002: 210].

De fapt, se pare că o singură voce, un preot, s-a opus depunerii jurământului de supunere[3]; e vorba despre preotul Andrei (Popovici). Dar să citǎm mai bine din textul lui Ion Grămadă:

> „Pretutindeni s-a făcut jurământul în linişte, numai în U(i)deşti, un sat lângă Suceava, s-a răsculat *popa Andrei* şi a răsculat poporul împotriva stăpânirii. Sublocotenentul Iohann Dorfmeister povesteşte, în raportul său cu data, din Sf. Ilie, 4 octombrie 1777, că, adunându-se poporul din Uideşti în ograda bisericii, popa Andrei n-a voit să intre în biserică şi, de aceea, a fost dus pe sus înăuntru de către un husar. Poporul, tulburat tare, intră în sfântul locaş ca să vadă ce se va face cu popa Andrei, care stătea, acum, lângă altar, cu mâinile împreunate.
>
> Deodată se făcu tăcere adâncă în biserică şi tălmaciul începu să citească jurământul.

[3] De fapt, o parte dintre boierii din partea de ţară răpitǎde austrieci trec proaspătul cordon, în Moldova.

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

Poporul asculta dus pe gânduri, în vreme ce popa Andrei, cuprins de o întristare mare, pleca mereu capul, mai jos, tot mai jos, ca şi cum l-ar fi apăsat o greutate uriaşă. Când îi veni rândul să depună jurământul, ridică capul în sus, păşi încet în sfântul altar, de unde se întoarse cu Sfânta Scriptură în mână, pe care o arătă ofiţerului împărătesc, zicând cu glas puternic că *el nu cunoaşte alt jurământ decât acela care stă scris în Sfânta Scriptură* şi pe care a trebuit să-l jure ca preot, pentru întâia şi cea din urmă dată.

Mulţimea se pregăti să iasă din biserică, dar la uşă stăteau husarii. Spere a o reţine, ofiţerul porunci poporului să nu-l bage în seamă pe popa Andrei şi să jure oamenii singuri, zicând că-l va trage, pentru aceasta, la răspundere pe popă.

Şi oamenii au jurat, însă «foarte necuviincios şi de silă».

Popa Andrei se îndârji şi atunci îl chemă ofiţerul, după jurământ, şi-l întrebă care-i pricina purtării sale necuviincioase, iar el a răspuns că cuvântul *padanik* (supus, vasal) din jurământ nu-i place, şi că tare se teme că poporul nu va ţine jurământul, ci va fugi din ţară.

Chemat să-şi dea seama înaintea Dichiului din Suceava, care era vicarul Mitropolitului din Iaşi, popa Andrei nu se supuse şi, a doua zi, trecu graniţa în Moldova cu mai mulţi uideşteni" [Grămadă 2002: 198-199].

În paranteză fie zis, poate că „înalta ţinută morală"[4] de care se vorbeşte în legătură cu Eusebie Popovici, unul dintre urmaşii preotului Andrei, trăsătură definitorie pentru spiritul bucovinean, nu-şi are rădăcinile numai în experienţa austriacă, a administraţiei austriece. Deşi cazul e singular, iat-o la unul dintre părinţii spirituali ai poporului din Ţara de Sus. Iar povestea preotului Andrei Popovici din Udeştii de lângă Suceava nu se încheie aici.

Să revenim, însă, la rădăcinile austriece ale identităţii bucovinene. Cred că o anumită secvenţă din *Jurământul Ţării la 1777* de Ion Grămadă are o relevanţă cu totul specială dinacest punct de vedere. Firește, cu scopul de a identifica ţintele vizate de administraţia austriacă, se poate citi şi *Raportul* baronului Spleny. Mai mult, o paralelă cu analiza lui nu ar fi lipsită de interes. Aşadar, ce „consemnează" Ion Grămadă?

„Pentru că poporul nu ştia scrie şi citi, nu s-au făcut inscripţii, ci s-au zugrăvit pe firme şi pe cele patru schele tablouri, ca să priceapă fiecare. S-au ales astfel de simboluri care să tălmăcească mai limpede poporului binele ce-l va avea sub stăpânirea cea nouă.

Prima icoană reprezintă următoarele: la poarta unei mănăstiri, şade un călugăr pe scaun, înconjurat de băieţi şi băietani, pe care îi învaţă a scrie şi a citi. Această icoană simboliza creşterea poporului prin şcoală. Educaţia copilelor era arătată în jocul icoanei, printr-o învăţătoare care le deprindea să brodeze şi să deseneze.

A doua înfăţişa lucrarea pământului. De după un deal, secerători harnici şi cosaşi ce ascut coasele, taie secara, adună, leagă snopi şi fac clăi. Mai jos, se zăresc pluguri cu boi şi ţărani ce grapă.

Pe a treia, se vedeau vaci şi cai. Jos, o stână bine adăpostită.

Pe a patra, erau zugrăvite breslele şi meşteşugul. Rotarii ciocănesc la roţi, foiul suflă şi covalii lovesc cu barosul fierul roşu, pus pe ilău. Jos, se deslușesc o fabrică de sticlă.

A cincea închipuie negoţul prin marinari ce conduc corabia pe un râu, fiind încărcat cu saci şi cu pachete: pe drum trece un chervan, tras de şase boi şi plin cu marfă. În josul tabloului, se vede un neguţător, la tejghea, vorbind cu muşteriii.

Tabloul al şaselea e al unei gospodării trainice, cu grajd, şură şi cu puicuri pentru fân şi altă pâine. Gospodarul tocmeşte căruţa, iar gospodina azvârle grăunţe la galiţe, în

[4] Expresia apare în Mihai Bocancea, Ionuţ Mihai Nacu, *Eusebie Popovici, primar şi profesor al Sucevei, participant activ la Unirea Bucovinei cu România*, în „Crai Nou", 20 martie 2018, consultat în 29 august 2018 la: https://www.crainou.ro/2018/03/20/eusebie-popovici-primar-si-profesor-al-sucevei-participant-activ-la-unirea-bucovinei-cu-romania/

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

vreme ce două copile torc din furcă. Jos – ceva ciudat şi, de bună seamă, neînţeles de popor – se vedeau jucători de şah şi o popicărie!

A şaptea icoană înfăţişa scene din viaţa boierilor: în fund, pe un fânaţ, se ridică o casă boierească, iar în grădina cu flori se plimbă boieri şi cucone moldovence, în urma cărora păşesc două slugi. În josul icoanei e chipul unui vizitiu, care duce pe stăpânii săi într-o butcă trasă de şase cai…" [Grămadă 2002: 207-208].

În fapt, imaginile acestea sunt ideologie şi proiectează un vis: simbolurile structurează un imaginar al educaţiei şi culturii, al bunăstării materiale, al dezvoltării ramurilor unei economii complexe – agricultură, meşteşuguri, negoţ –, ba chiar al destinderii şi *otium*-ului. E o voluptate a bunăstării câştigate prin muncă, o lume a echilibrului, legii şi ordinii. Firește, de vor fi fost văzute cu adevărat, imaginile vor fi furat repede privirea (şi minţile): paradisul nu poate să nu tenteze. De altfel, oamenii aceia care priveau „icoanele" vor fi fost obişnuiţi doar cu cele din biserici şi mănăstiri, unde li se ofereau numai două variante: paradisul originar şi al îngerilor sau infernul judecăţii de apoi şi al torturilor la care fuseseră supuşi sfinţii. Aşadar, prin modul acesta simplu, oamenilor, care oricum nu se revoltaseră şi în doi ani se obişnuiseră şi cu binele, le va fi surâs bunăstarea. Şi, oricum, petreceau. Să se fi întrebat vreunul dintre ei dacă darul nu-i otrăvit? Pe scurt, icoanele acestea, într-un fel sau altul, au devenit realitate – dar cu ce preţ?! Dacă drumul spre iad, o spun tot românii, e pavat cu cele mai bune intenţii, lucrul acesta ar fi putut fi atunci observat. Dar iadul, raiul sunt chestiuni relative. Oricum, în scurtă vreme, consecinţele politicii austriece, de creare de şcoli, de dezvoltare a negoţului, meseriilor etc., a dus la pierderea oricărei legături a românilor cu rădăcinile; majoritatea şi-au uitat originile, limba, şi au rămas tot agriculturi sau ciobani. Până spre sfârşitul secolului al XIX-lea, a vorbi româneşte părea o ruşine: întorşi de la studiile de la Cernăuţi ori din Imperiu (de la Viena etc.), tinerii se mândreau cu vorba şi cu hainele lor nemţeşti. Identitatea bucovineană, obţinută prin trecerea în viaţa practică a celor şapte icoane (şapte, precum zilele săptămânii – căci românii vor fi fost încă sensibili la mesaje implicite cu iz mistic) va fi însemnat chiar anularea oricărei rădăcini moldoveneşti?!

Aş face aici o incursiune tangenţială în povestea unei familii care merită poate propria reconstituire, familia Ţopa. Iar în prim-plan nu este prozatorul Tudor Ţopa[5], ci Ovid Ţopa, tatăl cunoscutului prozator, şi bunicul lui, Dimitrie Ţopa. Născut în 1865, preot şi profesor universitar, acesta din urmă publică în 1928 volumul *Românismul în regiunea dintre Prut şi Nistru din fosta Bucovină*. E o analiză atentă, sagace a schimbării identităţii, nu psihologice, ci etnice a regiunii: în foarte scurtă vreme, Bucovina a fost pur şi simplu ucrainizată, sau, prin cultură, germanizată. De altfel, cele şase volume de documente ale lui Teodor Balan demonstrează că într-o proporţie covârşitoare toate terenurile din Ţara de Sus a Moldovei

[5] Aş invoca aici dezamăgirea lui Matei Călinescu, care costată că, în *Încercarea scriitorului*, prozatorul, născut la Cernăuţi în 1929, pe care îl apreciază, cu care are lungi discuţii literare, eliminase trimiterile la Cernăuţi: „ (…) dar dispăruse în întregime, din cest cotidian, politicul – şi comunizarea ţării, cu efectele lor traumatice. Oraşul din care naratorul şi familia sa fuseseră obligaţi să fugă de două ori, o dată în 1940 şi apoi către sfârşitul războiului, de teama apropierii frontului, se numeşte R. (un cititor cu informaţie istorică interzisă în România din 1945 şi până la decembrie 1989 şi capabil să dezlege enigme şi rebusuri va reuşi – şi aceasta e poate unul dintre triumfurile majore ale autorului în lupta sa complicată cu cenzura – să stabilească identitatea reală a oraşului: Cernăuţi)" [Călinescu, Vianu, 2005: 326]. Şi, totuşi, n-ar putea fi vorba de Rădăuţi? În tot cazul, familia, ca să zic aşa, se revanşează prin Ovid Ţopa, tatăl prozatorului consacrat. Şi spun asta pentru că scrierile postume ale lui Ovid Ţopa dezvăluie un prozator de mare forţă, al cărui personaj central e chiar Bucovina şi, în condensare, Cernăuţii.

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

aparţineau fie unor boieri români, fie unor mănăstiri, cu predilecţie din Bucovina. Peste ani, Ovid Ţopa, în *Amintiri din Ţara Fagilor*, vorbea despre cazul, poate cel mai răsunător, al urmaşilor hatmanului Arbore, cel care ctitorise mănăstirea din satul omonim:

> „pe ai cărui descendenţi i-am cunoscut mai târziu în satul rutenizat Carapciu pe Ceremuş, unde trăiau în mare mizerie, nemaiştiind nici româneşte, însă mândri de originea lor" [Ţopa III2014: 130].

Iată-l, în alt loc, pe bătrânul Arbore din Carapciu pe Ceremuş, „ultimul descendent al hatmanului, care nu mai ştia decât să îndruge câteva cuvinte ale limbii strămoşeşti" [Ţopa, III, 2014: 227]. Bucovina pare un paradis lingvistic, dar ce înseamnă acest fapt? Iată:

> „Această localitate (Coţmani, n.n.) avea şcoala ei încă de la 1780, când guvernul austriac înfiinţă aici una moldovenească (Moldowische-Trivial-Schule), care s-a transformat între anii 1850-1860 într-una germano-ruteană, devenind apoi curat ruteană. Mai târziu, în 1900, se înfiinţă şi un liceu rutean. Uricul lui Ştefan cel Mare arată că teritoriul Cozmenilor – căci Cozmeni este adevărata denumire a acestui târguşor – a fost proprietatea episcopiei Rădăuţilor, încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun. Acest uric s-a prezentat în original, în anul 1782, comisiunii pentru constatarea proprietăţilor din Bucovina. Majoritatea populaţiei era alcătuită din ţărani, mulţi de origine română, că toate să nu-şi mai vorbeau nici unul limba. Nume ca Băetul, Banul, Bejan, Buliga, Cantemir, Cocea, Cuptor, Nicul, Prisăcar, Pleşcan, Sandul erau destul de frecvente" [Ţopa, I, 2011: 84].

Avem aici, din mai multe perspective, o sinecdocă: partea pentru întreg. A fost o politică (perversă, vicleană, sau, dimpotrivă, de bună credinţă) la mijloc? Era în spiritul timpului sau în spiritul numai al Imperiului austriac? Firește, era şi un fel de a fi al Europei (mai ales Centrale); dar istoria se schimbă radical în 1848 şi se va mai schimba încă de câteva ori până în zilele noastre. Ne rămâne, cred, nu să judecăm trecutul, ci să arătăm cum funcţionează– cum a funcţionat – istoria.

Greu de pus în balanţă, acum, avantajele şi dezavantajele acestei identităţi, ale *diferenţei* produse în timp. În fond, ar trebui să ne întrebăm, asemenea filosofului, chiar dacă aici e vorba de mult pragmatism, ce se pierde când ceva se câştigă? Sau, dimpotrivă: Ce anume se câştigă când ceva se pierde? În chestiunile care ne privesc, aş invoca aici, pe lângă ideile celor şapte „icoane", câteva detalii cu plus şi cu minus. Fără intervenţia lui Iosif al II-lea, din 1783, Bucovina n-ar mai fi fost Bucovina, căci moaştele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, adică unul din elementele definitorii ale simbolisticii bucovinene (alături de Putna, de Ştefan cel Mare, alte câteva) – considerat „ocrotitorul a toată Ţara Moldovei", ar fi rămas definitiv, probabil, în Polonia. Poveste o spune tot Ion Grămadă, în *Aducerea moaştelor Sfântului Ioan cel Nou de la Zolkiew la Suceava (1783)*. Pe de altă parte, să citățm din Emilian Sluşanschi, unul dintre tinerii care militau pentru intrarea României în război şi pentru salvarea Bucovinei de austrieci. Publicat în „Adevărul" în 1916 [nr. 10.368, 22 ian. 1916, p. 1], textul lui se intitulează „Ştreangul în Bucovina":

> „S-a scris şi s-a spus mult despre ororile comise de jandarmii din Bucovina, despre spânzurătorile ridicate prin toate satele şi despre victimele nevinovate ale unui patriotism rău înţeles şi mai rău aplicat. În zadar a încercat guvernul austriac să dezmintă aceste orori, căci faptele vorbeau un limbaj atât de puternic, încât nici cele mai zgomotoase dezminţiri ale contelui Czernin nu l-au putut înăbuşi. Şi iată acuma dat la iveală chiar

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

numărul nevinovatelor victime, un număr care probează că *Bucovina stă în fruntea tuturor provinciilor austriace, în ce privește numărul victimelor propriei lor stăpâniri.* Iar condamnarea la moarte în vremile de față e identică cu executarea, căci regimul militar-jandarmeresc, starea de asediu și tendința de a extermina populația românească băștinașă, au creat cazuri de execuție care par aproape stranii. Au fost executați oameni care au dat bună ziua unui soldat rus, care au spus că rusul este tare, sau că nu era trebuință de acest război și multe alte cazuri de felul acesta.

Dar să mai vorbească o dată cifrele: Bucovina, cu 787.000 locuitori, a dat 380 de condamnați. În proporție, aceasta înseamnă 0,0483 la sută, sau 483 de execuții la un milion de locuitori, incomparabil *cel mai mare procent dintre toate provinciile austriace*" [Sluşanschi 2011: 271].

Şi parcă într-un fel de închidere a poveștii (deși povestea nu sfârșește aici și nu sfârșește astfel), în oglindă cu Serbarea din 1777 de la Cernăuți, în 1916, austriecii urmau să deschidă în Germania o „expoziție de război". Despre ea vorbește, de asemenea, Emilian Sluşanschi [în „Adevărul", An. XXIX, nr. 10.515, 19 iun. 1916, p. 1]. Iată:

„În Germania s-au aranjat în cursul războiului o mulțime de «expoziții de război». Este imposibil să redau chiar numai aproximativ ce s-a expus în aceste expoziții. Sunt atât de multiple chestiunile pe care le-a pus războiul în toate resorturile limbii de stat, încât material pentru o expoziție se află mai mult decât suficient. Dacă însă în Germania aceste expoziții, aranjate în toată întinderea imperiului prin diferitele centre culturale, comerciale sau industriale, au o funcțiune eminamente educativă, iată că stăpânirea austriacă s-a apucat să profite de acest mijloc pentru a ridica moralul public și încrederea în gloria armelor austriace.

Noua expoziție de război austriacă se va deschide peste puține zile. Ea va cuprinde, pe lângă produsele industriei de război, care lucrează pentru armată și flotă, și o colecție de pradă de război, armament, echipament și muniții luate de la aliați. Cum însă această pradă nu pare să fie suficientă nici chiar pentru o expoziție, s-a recurs la concursul Germaniei, care a și trimis o cantitate oarecare de armament și echipament luat de la englezi, francezi și belgieni.

Din izvor autentic aflu însă că nici acuma spațiul destinat expoziției nu este deplin ocupat. Cred că, în calitatea mea de fost cetățean austriac, voi putea să contribui la reușita expoziției, atrăgând atenția guvernului austriac asupra unui șir de obiecte care lipsesc din program, deși ar forma punctul principal de atracție. S-ar putea expune și n-ar trebui să lipsească:

1) Spânzurătorile ridicate în Bucovina și statistica detaliată a celor 330 de spânzurați, specificată după stări (preoți, învățători, țărani, femei, copii), însă fără indicația confesiunii sau legii, căci toți au fost frați de ai noștri;

2) O statistică a femeilor și fetelor necinstite de soldații împăratului lor;

3) Statistica celor morți de foame și de boli infecțioase;

4) Toate văduvele și toți orfanii rămași muritori de foame prin satele Bucovinei;

5) Spionii și denunțătorii nefericiților români bucovineni, care gem și azi fără vină prin temnițele împărătești;

6) Rapoartele spionilor din străinătate, îndeosebi din România, asupra „situației" și asupra activității refugiaților;

7) Conturile fondurilor întrebuințate pentru propagandă, corupție și spionaj;

8) Diploma de doctor a lui Fischer, conferită înainte cu trei săptămâni de universitatea din Cernăuți, deschisă pentru acest scop;

9) Conștiința lui Franz Iosef;

10) Toate afuriseniile și blestemele adresate acestuia de „iubitele mele popoare".

Mare este Austria și multe ar mai fi obiectele bune pentru expoziție, mă tem însă că de mulțimea trofeelor bucovinene spațiul vast al expoziției va fi ocupat. Nu mai lipsesc decât spectatorii și cum expoziția va fi fără îndoială foarte interesantă și instructivă, fac propunerea ca să trimitem și noi câteva corpuri de armată pe drumul cel mai scurt, ca s-o vedem și noi" [Sluşanschi 2011: 292-293].

BDD-A30170 © 2018 Editura Universității din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

Nu ştiu dacă o astfel de punere în oglindă – şi în balanţă – e relevantă în sine. Se pare că „icoana" (la propriu şi la figurat) a lui Franz Iosef se află încă în casele ţăranilor români din Bucovina şi între războaie, pe peretele dinspre răsărit (în romanul lui Radu Mareş există o scenă relevantă în acest sens). Magia nu dispăruse, aşa cum am mai spus-o, iar amintirea administraţiei austriece stârnea admiraţie şi nostalgii. Poate tocmai pe fondul eşecului celei româneşti.

Oricum, administraţia românească înseamnă şi cedarea din 28 iunie 1940, cu toate bâjbâielile din jurul acestui fapt: partea de Nord a Bucovinei e cedată URSS-ului şi se pare că numai deciziile unor ofiţeri români curajoşi au făcut ca armata rusească să se oprească la Siret. Sunt câteva romane care prezintă Cernăuţii acelei (şi acelor) zile – unele dintre ele scrise de martori ai evenimentelor. Nu valoarea lor literară contează, ci mai degrabă valoarea de document, de cronică. Deşi ficţiunea nu minte, e limpede că ele poartă o puternică încărcătură subiectivă şi ideologică. Nu minte nu neapărat prin trimitere la lumea care o inspiră, ci la subiectul care o construieşte – el însuşi o dovadă a acestei lumi. Unele dintre ele, s-o spunem, au un puternic caracter antisemit, care înregistrează atitudinea evreilor – atitudinea unor inşi, uşor generalizată şi transferată asupra unei întregi populaţii – cu ocazia intrării ruşilor în Cernăuţi. O paranteză aici: cu atât mai mult de apreciat Mircea Streinul. Romanul său din 1942, *Prăvălia diavolului*, publicat, aşadar, după reocuparea Bucovinei de români, conţine cunoscutele clişee, nu diferite de cele formulate în scrierile de dinainte de 1940, referitoare la evrei. Dar e în romanul acesta o scena de o umanitate caldă în care doi bătrâni evrei discută despre nefericirea unuia dintre ei, al cărui fiu se aliaseră comuniştilor ce ocupaseră Cernăuţii. Aşadar, 28 iunie 1940: România cedează URSS-ului partea de nord a Bucovinei şi urmează, pentru români, momente dramatice. Mii de deportaţi în Siberia şi mii de oameni ucişi în încercarea lor de a trece graniţa, în România. Din prima experienţă, *Douăzeci de ani în Siberia*, carte scrisă de Aniţa Nandriş-Cudla; din cealaltă, câteva zeci de mărturii ale supravieţuitorilor, publicate după 1989. Alte evocări, în cele două volume coordonate de Ştefan Ungureanu şi Mircea Ivănoiu, necunoscute la noi, în Bucovina (*Oameni prin vremuri. Bucovineni în secolul XX*, Editura Universităţii Transilvania din Braşov, 2015). Sunt traume recuperate greu de memoria colectivă. Dar istoria, cum ştim, se grăbea. Întoarcerea în Bucovina a românilor şi germanilor, la 22 iunie 1941, a însemnat un alt val de atrocităţi. În Cernăuţi, ca în întreaga Bucovină, evreii sunt hăituiţi, izolaţi în ghetouri, deportaţi în Transnistria[6]. În Transnistria au murit părinţii lui Paul Celan; *Fuga morţii* este, la rându-i, o piesă importantă din cronica timpului. Or, aici intervine un om providenţial, care nu poate fi ocolit în discuţia despre identitatea bucovineană, este vorba despre Traian Popovici. Când Antonescu ceruse închiderea tuturor evreilor din Cernăuţi în ghetou şi deportarea lor în Transnistria, ajuns în toiul evenimentelor primar al Cernăuţilor, în contradicţie poate cu mulţi dintre concetăţenii săi de etnie română, Traian Popovici reuşeşte să salveze de la deportare aproape 20.000 de evrei[7]. Iar Traian Popovici făcea parte din acea generaţia care plecase pe

[6] Citim în *Spovedania* lui Traian Popovici: „Exodul evreilor din Cernăuţi constituie un tragic capitol din istoria omenirii şi va înregistra, de-a pururi, ştirbirea cea mai gravă adusă noţiunii de civilizaţie şi cultură" [Popovici]

[7] În fond, în contradicţie nu numai cu propriii contemporani, ci şi cu opinii care încă mai circulă. Iată comentariile semnate Ovidiu Paulescu de pe forumul la un text intitulat „Ghetouri şi lagăre în perioada 1941-1943 din Basarabia şi Bucovina", de Eric Victor: „Ca sa înţelegem mai bine ce s-a întâmplat în Basarabia în 1941, trebuie să derulăm înapoi caseta istoriei până în 1940 şi să urmărim cu atenţie modul în care s-au comportat tovarăşii evrei cu românii din Basarabia care fugeau din calea tăvălugului iudeo-bolşevic numit comunism. După aia vom putea spune că tovarăşii evrei au simţit pe spinările personale cum funcţionează o lege inventată tot de ei, cea a talionului, aia cu

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

front ca să facă unirea, era unul dintre acei tineri (precum invocaţii Ion Grămadă şi Emilian Sluşanschi) care, uneori împotriva convingerilor bătrânilor, militanţi naţionali ei înşişi, care mai credeau însă paradisul austriac, plecaseră pe front. Doar că Traian Popovici este strănepotul preotului Andrei[8], cel care în 1777 refuza să depună jurământul de supunere faţă de autorităţile austrice. Şi aici trebuie invocată mărturia lui Traian Popovici, *spovedania* lui, care face şi o cronică a Cernăuţilor din momentul hăituirii evreilor. Iată ce spune el:

> „Numai o cultură profundă, o adâncă cunoaştere a sufletului colectivităţii în fruntea căreia ai fost adus de împrejurări, de cele mai multe ori independente de voinţa ta, în sfârşit, respectul ce trebuie să porţi tradiţiei acestei colectivităţi, creează suportul moral al faptelor cu care te încumeţi să conduci un popor şi să-i scrii istoria" [Popovici]

Şi, mai tulburător (şi elocvent în problema identităţii):

> „În ce mă priveşte, dacă m-am învrednicit de această tărie de a nu ceda curentului, de a mă împotrivi lui, de a fi stăpân pe voinţa mea, de a fi, cu un cuvânt om, nu e meritul meu.
>
> E meritul tuturor generaţiilor de popi dincare mă trag şi care m-au învăţat ce e iubirea de oameni, e meritul tuturor profesorilor de la liceul din Suceava, care m-au crescut în lumea frumoaselor virtuţi ale clasicismului şi mi-au plămădit sufletul la căldura umanităţii,care neobosit cizelează pe om şi îl diferenţiază de brută" [Popovici].

Cât despre mărturisirea sa?!

> „Ea este spovedania unei conştiinţe, care în tragedia umană ce a trăit-o, a făcut tot ce i-a fost cu putinţă să zăgăzuiască furia, să îmblânzească pe cel sălbatic, să încurajeze pe cel înfricoşat, să mângâie pe cel disperat şi să toarne nădejde în cel plecat în surghiun" [Popovici].

Şi, atunci, firește, ne întrebă, şi unde să căutăm identitatea? Care din documentele acestui dosar – complex şi, pe cât de mult construit de istorie, pe atât de mult învins de ea – trebuie puse în prim plan? Cum trebuie ele ordonate? Cum poţi fi corect în acest mozaic

---

ochi pentru ochi ţi dinte pentru dinte. Şi încă ceva, Mareşalul Antonescu a dat ordin sa fie persecutate gunoaie comuniste si agitatori bolşevici, nu evrei. Nu-i el de vină că toate gunoaiele comuniste şi toţi agitatorii bolşevici erau evrei". Şi după aceste generalizări şi clişee, citează din *Însemnările* lui Carol al II-lea: „29 iunie 1940: Excese de orice fel ale populaţiei minoritare, mai ales evreii care-i atacau şi-i insultau pe ai noştri, au fost ofiţeri batjocoriţi, unităţi dezorganizate. 30 iunie: Incidente, mai ales cu populaţia evreiască au avut loc pretutindeni. Din această cauză evacuările în multe locuri au fost imposibile, s-au împuşcat funcţionari, s-au atacat chiar unităţi militare. 1 iulie: Tot aceleaşi ştiri asupra exceselor şi agresiunilor din partea evreilor. Ele se fac mai ales asupra ofiţerilor care sunt adesea bătuţi şi degradaţi. 3 iulie 1940: Ştirile din Basarabia sunt foarte triste. Astăzi a fost ultima zi a evacuării şi a fost declarată zi de doliu naţional. Evreii s-au purtat într-un mod oribil. Asasinatele şi molestările mă fac sa mă tem să cred că se vor produce reacţii primejdioase" – din *Însemnările regelui Carol al II-lea*, Editura Curtea Veche, Bucuresti, 2001, pag 233" (https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/ghetouri-si-lagare-in-perioada-1941-1943-din-basarabia-si-bucovina - consultat în 31 august 2018).

[8] Şi poate că, în oglindă cu gestul său de a refuza depunerea jurământului, se află aceste rânduri din Spovedania lui Traian Popovici: „Scena dramatică pe care am trăit-o în clipa când le-am adus vestea de nădejde, o socot cea mai solemnă, cea mai mişcătoare din viaţa mea şi nu cred ca viitorul să-mi fi rezervat o alta mai măreaţă. Rabini bătrâni, intelectuali de toate vârstele, fruntaşi din toate compartimentele vieţii sociale, negustori, muncitori, cu un cuvânt întreaga suflare, a izbucnit în plâns alinător, a îngenunchiat binecuvântând pe Dumnezeul lor, mulţumind cerului pentru îndurare, Mareşalului pentru graţie, iar mie încercând să-mi sărute mâinile, picioarele şi pulpana hainelor. Nu totdeauna lacrimile ruşinează pe un bărbat. În clipa aceea, emoţionat de această izbucnire spontană de gratitudine, m-au podidit lacrimile şi am plâns şi eu, «părintele oraşului». Pentru trăirea acelei clipe întocmai, chem martori pe toţi cei ce au supravieţuit chinuirea şi s-au comunicat alături de mine, din potirul nădejdii într-o omenire mai bună." [Popovici]

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

plin de contradicţii, de acuze şi justificări? În ce mă priveşte, la acest dosar alcătuit din fragmente care, în măsura în care dau iluzia reconstituirii unui întreg, creează şi sentimentul eşecului apropierii de adevăr, aş mai adăuga câteva date.

Unu dintre ele se referă la Cernăuţii din 1869. După ce trecuseră prin Cernăuţi şi alte trupe de teatru din România, Mihai Pascaly îşi exprimă dorinţa de a da câteva spectacole; dar Pascaly transmite organizatorilor ca publicului să i se comunice şi următoarele:

> „Artele şi ştiinţele nu sunt locale; ele nu se adresează unui individ, unui popor, unei ţări; ele, ca şi viaţa, ca şi lumina, sunt generale. Oriunde este viaţă, oriunde este inimă şi inteligenţă, artele şi ştiinţele îşi găsesc Centrul lor de dezvoltare.
>
> Cu aceste cuvinte, artistul Pascaly şi Societatea sa se adresează la publicul din acest oraş, din această ţară. Ca *artist*, el speră să procure o delectare preţioasă inimilor culte şi un serviciu important dezvoltării înţelesuale. Ca artist *român*, el cearcă să arate consângenilor săi ce preţios lucru este cultivarea artelor pentru popor, şi să se proabe celorlalte popoare că şi românii doresc, iubesc şi se ocupă, ca toate naţiunile culte, de arte şi de ştiinţă, singura cale care conduce pre o naţiune la stimă, la respectul general şi la prosperitate" [Sbiera 1899: 192].

Cât de actuală, în fond, viziunea lui Pascaly! Relevantă, însă, şi precizare lui I.G. Sbiera, luptător naţionalist, cel care consemnează faptele. În viziunea lui, „Pascaly era un artist dramatic în toată puterea cuvântului, şi numai în această calitate dorea să se înfăţişeze publicului" [Sbiera 1899: 192]. Stagiunea va dura din 3 până în 20 iulie 1869, vor fi spectacole din autori străini, dar şi români (V.A. Urechia, V. Alecsandri, C. Bălănescu. Matei Millo, D. Petrino, C. Negruzzi ş.a.) etc. Eminescu, care va însoţi trupa de teatru şi va pleca cu ea din Cernăuţi, îşi edifică aici rădăcinile spiritul său naţionalist; Cernăuţii sunt matricea sa formativă. Date contradictorii, deci. De altfel, solicitarea lui Pascaly nu este tocmai dovada că stagiunea putea fi folosită în interese ne-artistice? Greu de crezut că ea ar fi putut ficonsecinţa nevoii de a îmblânzi posibilele reacţii ale autorităţilor austriece.

Să nu uităm că Eminescu, aflat probabil cu trupa la Cernăuţi, îşi edificase aici rădăcinile spiritul său naţionalist; Cernăuţii sunt matricea sa formativă. Date contradictorii, deci. De altfel, solicitarea lui Pascaly nu este tocmai dovada că stagiunea putea fi folosită în interese ne-artistice? Nu i se întâmplase asta în turneul său prin Transilvania aflată de asemenea în Imperiu? Greu de crezut, dar nu imposibil, că solicitarea lui Pascaly ar fi putut fi şi expresia nevoii de a îmblânzi posibilele reacţii ale autorităţilor austriece. Cred însă că Pascaly chiar aşa credea: era „artist dramatic în toată puterea cuvântului" – şi asta o spune, am văzut, un luptător pentru valorile naţionale.

Ce a jucat trupa lui Pascaly la Cernăuţi? Citǎm din acelaşi I.G. Sbiera: „Stagiunea a durat de la 3/17 iulie, până la 20 iulie/1 august 1869, în decursul căreia s-au reprezentat următoarele opere dramatice: 1. *Supliciul unei femei*, dramă în trei acte, de E. de Girandin; 2. *Odă la Elisa*, comedie într-un act, de V.A. Urechia; *Gură căscată*, canţonetă de Vasile Alecsandri; *Doi sfioşi*, comedie într-un act, de C. Bălănescu; 3. *Ştrengarul din Paris*, comedie în două acte; 4. *Domnia slugilor*, comedie în trei acte, cu cântece; 5. *Mihai Bravul, după bătălia de la Călugăreni*, tablou naţional, de Dimitrie Bolintineanul şi M. Pascaly; *Procopsiţii*, comedie cu cântece, într-un act; *Piatra din casă*, comedie într-un act, de Vasile Alecsandri; 6. *Femeile limbute*, comedie în trei acte, tradusă de Pascali; *Idel Roşca, gardist naţional din Iaşi*, canţonetă de T. Boian; 7. *Vasile Lupul, domnul Moldovei*, dramă naţională în trei acte, de Mihail Pascaly; 8. (îmi lipseşte afişul, spune I.G. Sbiera, n.n., ca să înţelegem şi pe ce se bazează memoriile lui); 9. *Nebunia şi durerea*, dramă

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

într-un act; *Nevasta trebuie să-şi urmeze bărbatul*, comedie într-un act, tradusă de Mihail Pascaly; iar ca beneficiu: *Domnul încurcă tot*, comedie în trei acte, de M. Pascaly; 10. *Amicii falşi*, comedie în patru acte, de V. Sardou". Cu o excepţie-două, nu prea erau teme „naţionale". Cu toate acestea, „Drept recunoştinţă pentru strălucitul succes, Mihail Pascali a căpătat, de la publicul român, o cunună de frunze de laur, în argint" [Sbiera 1899: 193].

De altfel, înaintea spectacolelor date la Braşov, „Gazeta Transilvaniei", probabil tot în urma dorinţei explicite a lui Pascaly, scria: trupa Pascaly „va înfăţoşa publicului dramaturgia după toate regulile artei şi mai mult din punctul de vedere al omenimei întregi, decât din altele particulari şi provinciali...", deoarece atât „morala, virtutea, adevărata nobilitate", cât şi „viţiul, crima şi toate neajunsurile omeneşti, pe care teatrul are chemarea de a le descoperi şi corege, vor fi şi vor rămânea tot acelea în toate timpurile şi la toate popoarele" (apud „Eminescu, sufleor la Braşov", http://www.brasovultau.ro/articol/stiri/eminescu-sufleor-la-brasov.html).

A doua se referă la un caz povestit de Ovid Ţopa. Şi pentru a ajunge la el avem nevoie de o introducere, pe care tot el ne-o livrează. Aflat, în copilărie, înainte de 1918, la Rădăuţi, la unchiul său Const. Tarnavschi, preot ortodox la Arbore, constată:

> „Dar masa era originală şi prin persoanele care luau loc în jurul ei. În afară de doctorul veterinar Isar, un bun prieten al casei, fiu de răzeş din regiunea rutenizată, şi de noi, cei veniţi din Cernăuţi, se mai găseau pastorul luteran Carol Decker, un silezian înalt, precum şi prelatul catolic Swoboda, un bărbat scund şi gras. Prietenia nesilită dintre aceşti preoţi a trei confesiuni diferite mi-a părut curioasă, dar am aflat târziu, peste câţiva ani, că ea era întreţinută de credincioşii celor trei biserici care la Rădăuţi se împăcau mai bine între ele decât în altă parte" [Ţopa, I, 2011: 125-126]

Câteva comentarii se impun. Aşadar, Bucovina, spaţiu al multiculturalităţii – cel puţin printre oameni şcoliţi: un preot ortodox, un pastor luteran, un prelat catolic. Vorbesc germană – dar oamenii se înţeleg, mai târziu, între războaie, şi româneşte (pe care unii sunt dispuşi să o înveţe), în ucraineană – iar în familii se vorbeşte şi în poloneză, în idiş, în cehă, maghiară etc.; pe străzi, un mozaic; echipele de fotbal de mai târziu sunt etnice. Totuşi, copilului i se pare ciudată, neobişnuită această întrunire. Şi i se pare aşa pentru că nu e o regulă. În altă parte, la Cernăuţi poate, e clar că această convieţuire e mai greu de imaginat. Oamenii trăiau în micile lor enclave, dar dacă spaţiul nu era neapărat al dialogului, era/putea fi al toleranţei. Totuşi, alături de cei patru preoţi, căci Emilian Ţopa e la rându-i preot ortodox şi de doctorul veterinar, rutean sau rutenizat, Isar, nu e nici un rabin. Iar discuţia despre evreii din Bucovina, despre ce au fost şi cum şi-i reprezentau celelalte etnii, e un capitol aparte. Câte ceva, acum, în povestea profesorului Ernest Rabener pe care o spune Ovid Ţopa, pe care o reiau eu aici.

În clasa a V-a, Ovid Ţopa făcea limba română cu un profesor bătrân, Emilian Popescu, n. în 1852, originar de lângă Câmpulung Moldovenesc. Dar orele erau un coşmar: pentru profesor, nu pentru elevi; atmosferă de carnaval burlesc. Lipsă de metodă, de interes, de rezultate. Numai că „anul 1906/1907 a însemnat pentru elevii români din secţiile germane ale liceului I de stat din Cernăuţi o mare cotitură în ce priveşte predarea limbii române", căci profesorul, Ernest Rabener, cel care-i urmează lui Emilian Popescu,

> „a luat în serios predarea limbii noastre materne. Până la el, profesorii şi-au bătut joc de limba română, fie că n-o cunoşteau, fie neglijând-o, pentru a lăsa elevilor timp pentru învăţarea obiectelor celorlalte, după ei, mai însemnate. Această ruşinoasă stare încetează brusc odată cu venirea profesorului Ernest Rabener" [Ţopa, I, 2011: 288].

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

Rabener era fiul unui medic evreu din Roman, cu studii la Cernăuţi şi Viena, botezat, în clasa a VI-a de liceu în religia ortodoxă; în fine,

> „ataşat societăţii româneşti slujind de aici înainte din tot sufletul interesele românismului robit din Bucovina, cu toate că avea să îndure duşmănia foştilor săi coreligionar şi neîncrederea absolut nemeritată, însă explicabilă, a multora dintre români" [Ţopa, I, 2011: 289].

Ovid Ţopa detaliază asupra lecţiilor propriu-zise şi insistă asupra eforturilor de a-i dezvăţa pe elevii români de „germanisme"; folosea manuale din Regat, le cerea elevilor să citească scriitori români, în fine, le precizează încă din prima oră că

> „de aici înainte limba românească nu va mai fi bagatelizată, ci se va bucura de aceeaşi consideraţie ca orice altă materie"; le mărturiseşte chiar că „va avea satisfacţia de-a fi contribuit cu modestele mele puteri la întărirea românismului cernăuţean, atât de lovit de… străinism" [Ţopa, I, 2011: 290-291].

De fapt, este momentul în care Ovid Ţopa însuşi – vorbitor doar de germană, chiar dacă tatăl avea să elaboreze mai târziu *Românismul în regiunea dintre Prut şi Nistru din fosta Bucovină* – începe e pus să vorbească sistematic româneşte cu unul dintre părinţi, iar tatăl îi propune să-şi caute prieteni printre fii de ţărani. Aşa s-a apropiat şi de Cabinetul de lectură al societăţii academice „Junimea". Povestea are farmecul ei, Rabener e generos şi de o caldă umanitate, cu toată exigenţa de la care nu abdică în predarea limbii române unor români care n-o mai cunosc. Dar în 1908, în „Neamul Românesc" al lui Iorga, apare următorul text:

> „Catedra de limba română liceului nr. I din Cernăuţi e ocupată de un jidan originar din Roman. Acesta în loc să-i crească pe elevi în dragostea de neam, le vorbeşte mereu de socialism, ridicând în slăvi pe poetul Traian Demetrescu etc. etc." [Ţopa, I, 2011: 296].

Iar elevii profesorului Rabener nu rămân insensibili:

> „(…) ne-am simţit datori să reacţionăm împotriva calomniei. Ne-am adunat şi am compus un articol vehement contra calomniatorului, rectificând observaţiile şi neadevărurile cuprinse în articol. După ce l-am iscălit noi şi toţi elevii claselor inferioare nu l-am trimis recomandat redacţiei ziarului, ci personal lui Nicolae Iorga. Dar rectificarea n-a apărut. Faptul ne-a durut mult de tot pentru că nu i-am putut da satisfacţia cuvenită profesorului nedreptăţit, şi ne-a mai durut şi pentru faptul că în ziarul care pentru noi era un fel de evanghelie, se puteau scrie astfel de neadevăruri" [Ţopa, I, 2011: 296].

Să mai detaliem asupra profesorului Rabener? Ovid Ţopa îi mai închină câteva pagini, considerând că, alături de puţini profesori români, „a pregătit tânăra generaţie pentru marele moment istoric al neamului nostru". În fond, a ştiut „să-i smulgă" pe mulţi români „din ghearele germanismului". Ulterior, făcea excursii în diferite regiuni ale Bucovinei şi sprijinea financiar „mişcarea de re-românizare a românilor rutenizaţi". În fine, în 1912,

> „la îndemnul său a sosit din Viena în Bucovina cel mai mare bizantinolog austriac, profesorul Dr. Strzygovoski, care a scris cele mai elogioase articole şi studii despre vechea artă moldovenească pe care le-a scris vreodată un învăţat străin" [Ţopa, I, 2011: 296].

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

Îl întâlnea deseori în casa unchiului său Teodor Tarnavschi, dar şi în beciul lui Simache Geller, de pe strada Templului, unde se mânca româneşte (vin „românesc", mititei, pârjoale moldoveneşti). Aici profesorul le spune, profetic: „Copii, să mai petrecem puţin, căci cerul politic al bătrânei noastre Europe se întunecă rău şi în curând se va abate asupra noastră o furtună atât de groaznică, încât mulţi dintre noi nu vom supravieţui" [Ţopa, I, 2011: 297]. Iată, aş spune, printre altele, spiritul bucovinean.

Profesorul moare într-adevăr într-un spital militar din Viena în 1915. Să fie acelaşi Rabener care semna în „Apărarea naţională" (7 oct. 1906-29 sept. 1908), ziar aflat în „luptă fratricidă"[9] cu „Poporul independent" al lui Aurel Onciul? Citim într-un loc că „*Apărarea naţională* are meritul că a avut un filon literar bun", găsindu-l printre colaboratori, alături de Ion Grămadă, Sever-Beuca Costineanu şi alţii, şi pe C. Corbescu, pseudonimul profesorului Ernest Rabener [Oprea, 2004: 13]. Va fi existând vreo legătură de rudenie între acest profesor şi „prima iubire" a lui Ibrăileanu, la Roman [Ibrăileanu, 1978: 258]? N-ar fi bine să recuperăm acele texte?

Dar pledoaria mea pentru profesorul Ernest Rabener nu se opreşte aici. Citim într-un loc: „La 19 aprilie 1907, artiştii *Armoniei* prezintă la Teatrul orăşenesc actul V din *Ovidiu* de V. Alecsandri (regia prof. Paul Sireteanu) şi drama *Năpasta* de I.L. Caragiale (regia prof. Ernest Rabener)" [Niculică, 2009: 115]. De fapt, pe scena teatrului din Cernăuţi, peste aproape un an, pe 7 ianuarie 1908, avea să se joace *O noapte furtunoasă*, în regia aceluiaşi Ernest Rabener. Poate că e mai puţin relevant cine a interpretat rolurile comediei (informaţiile se află în sursa folosită), deşi „actorii" pot fi o mărturie în favoarea asocierii acestei iniţiative teatrale cu ideea naţională; dar „Ziarul «Apărarea Naţională», din 12 aprilie consemna succesul de public al comediei, biletele epuizându-se cu trei zile înainte de spectacol" [Niculică, 2009: 116]. De altfel, în 1908, pe 9 iunie, în regia aceluiaşi Ernest Rabener, se juca piesa *Zorile* de Şt.O. Iosif: „dintre studenţii artişti se vor afirma viitori oameni de cultură şi artă bucovineni" [Niculică, 2009: 127]. Se aflau printre ei şi Ion Grămadă, şi Aurel Morariu, şi Orest Luţia, Veronica Ţurcan ori Tit Tarnavschi [Niculică, 2009: 127]. De fapt, *Armonia* era secţia teatrală a Societăţii studenţeşti *Junimea*, al cărei ţel, cum preciza C. Loghin, era „întreţinerea românismului în Bucovina – provincie austriacă –, până la realipirea ei la vechea Moldovă" [Niculică, 2009: 125]. „Societatea muzicală *Armonia* a activat până în preajma primului război mondial, făcându-se purtătoarea mesajului unirii românilor prin cultură" [Niculică, 2009: 116].

Astfel, revenim pentru a întreba: Unde să căutăm identitatea? Cum poţi fi corect – şi ce înseamnă a fi corect – în acest mozaic plin de fapte contradictorii, de acuze şi justificări? Care este finalitatea – dincolo de fascinaţia pură – a unei astfel de recuperări? Putem recupera cu adevărat un timp sau mai degrabă riscăm să-l încărcam cu propriile intenţii, pentru a găsi o soluţie prezentului nostru precar?

[9] Citim: „ziar al Partidului Naţional, care se îndârjeşte într-o luptă fratricidă cu cei de la partidul lui Aurel Onciul – Poporal independent, ajunsă la apogeu în campania alegerilor din 1907. Atunci s-a desfăşurat cea mai dezgustătoare campanie electorală cu invective şi acuzaţii de tot soiul. „Se duce cea mai sfâşietoare şi dezgustătoare campanie electorală. Se face cea mai deşănţată agitaţie, se aruncă cele mai grele şi ireverenţioase cuvinte, se poartă cel mai violent limbaj, se tipăresc ele mai murdare tablouri, se descoperă cele mai intime păcate familiale." [Loghin, 1996: 270]. Limbaj folosit şi de alte gazete într-o situaţie ori alta." [Oprea, 2004: 13]

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Bocancea, Nacu, 2018: Mihai Bocancea, Ionuţ Mihai Nacu, *Eusebie Popovici, primar și profesor al Sucevei, participant activ la Unirea Bucovinei cu România*, în „Crai Nou", 20 martie 2018, consultat în 29 august 2018, disponibil la adresa: https://www.crainou.ro/2018/03/20/eusebie-popovici-primar-si-profesor-al-sucevei-participant-activ-la-unirea-bucovinei-cu-romania/

Călinescu, Vianu, 2005: Matei Călinescu, Ion Vianu, *Amintiri în dialog*, Iaşi, Polirom, 600 p.

Gherman, 2018: Marin Gherman, *Revista „Glasul Bucovinei" din Cernăuți demonstrează că renumita familie bucovineană Mandicevschi are origini românești (autor - istoricul V. Acatrini)*, consultat pe 20 august 2018, disponibil la adresa: http://bucpress.eu/cultura/revista-„glasul-bucovinei"-din-cernauti-7226

Grămadă, 2002: Ion Grămadă, *Carte sângelui*, Suceava, Grupul editorial Crai Nou, Muşatinii, Bucovina viitoare, f.a., 402 p.

Ibrăileanu, 1978: Garabet Ibrăileanu, *Amintiri din copilărie și adolescență,* în *Opere,* VI, ed. Rodica Rotaru şi Al. Piru, Bucureşti, Edit. Minerva, p. 258.

Loghin, 1996: Const. Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina 1775-1918,* Cernăuţi, Editura „Alexandru cel Bun", p. 270.

Mareş, 2010: Radu Mareş, *Când ne vom întoarce*, Cluj Napoca, Editura Limes, 464 p.

Niculică, 2009: Alis Niculică, *Din istoria vieții culturale a Bucovinei: teatrul și muzica (1775-1940)*, Bucureşti, Casa Editorială Floare Albastră, 344 p.

Oprea, 2004: Ioan N. Oprea, *Bucovina în presa vremii. Cernăuți 1811-2004*, Iași, Editura Product, p. 13, consultat pe 12 august 2018, disponibil la adresa: https://www.scribd.com/doc/269962/Presa-din-Cernauti

Papuc, 2012: Liviu Papuc, *Un apostol al românismului: Eusebie Popovici*, în „Crai Nou", 8 dec. 2012 (consultat în 20 august 2018, diponibil la adresa: https://www.crainou.ro/2012/12/08/un-apostol-al-romanismului-eusebie-popovici/).

Popovici: Traian Popovici, *Spovedania*, consultat la 10 august 2018, disponibil la adresa: https://oanapopablog.files.wordpress.com/2013/10/spovedania-traian-popovici1.pdf

Sbiera, 1899: I.G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuţi.

Sluşanschi, 2011: Emilian Sluşanschi, *Articole, amintiri, mărturii*, Ediţie îngrijită şi Notă biografică de Liviu Papuc, Cu un studiu introductiv de Ion Agrigoroaiei, Iaşi, Tipo Moldova, 346 p.

Țopa, I, 2011: Ovid Țopa, *Amintiri din Țara Fagilor,* vol. I, Bucureşti, Editura Tracus Arte, 396 p.

Țopa, II, 2011: Ovid Țopa, *Amintiri din Țara Fagilor,* vol. II, Bucureşti, Editura Tracus Arte, 256 p.

Țopa, III, 2014: Ovid Țopa, *Amintiri din Țara Fagilor,* vol. III, Bucureşti, Editura Tracus Arte, 346 p.

BDD-A30170 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:08:29 UTC)